

ЕНЧО МУТАФОВ
МАЩАБЪТ И СМИСЪЛЪТ НА
ЕДНА ТРАГЕДИЯ
ХЕРМАН МЕЛВИЛ И
НЕГОВИЯТ „МОБИ ДИК“

chitanka.info

Риск поема всеки критик, който иска с една формула да обхване творчеството, дори един само роман, на Херман Мелвил. Впрочем така е с всяко гениално творение, но в случая общуваме с един романтик, където по принцип са най-невъзможни еднозначните определения. Романтик? Верни на критическата си природа, не поемаме ли пак риска, за който току-що споменахме?

Сигурно няма да срещнете две еднакви мнения за Херман Мелвил. Приживе, пък и днес, макар и далеч по-малко, противоречията в оценките на неговите романи обилствуват. Наричат го гений, пророк, богоборец, най-зашифрвания писател, магьосник, неоригинален, Даниел Дефо на Америка, подражател на Хоторн, очарователен творец, маниак, мистик, автор на много безсмислени страници, наречени романи, философ-романтик... и разбира се, фройдист. Шансът за такива оценъчни контрасти се съдържа във факта, че романите на Мелвил, „Моби Дик“ най-вече, не се побират в представата за литература. Особено за европейца „Моби Дик“ и до днес остава загадка, поне частична. Американската литературна общественост изглежда не така противоречива в преценките си и е почти единодушна, че „Моби Дик“ е една от най-„раждащите“ книги в американския литературен процес. Могъщото влияние на този роман би могло да се усети в много творби. Вместо да се впускаме в тази сложна задача, ще изтъкнем, че такива колоси на съвременната художествена мисъл като Уилям Фокнър, Ърнест Хемингуей и Сол Белоу се отнасят с неизразимо уважение към Херман Мелвил. Дери и в иронично-парадоксалните си отговори на досаждащите му журналисти Фокнър е търсил паралели с Мелвил. Запитан изпитвал ли е влияние от Фройд, той отговорил: „Не го познавам. Мисля, че и Шекспир не го е чел. Предполагам, че и Мелвил не е, но за Моби Дик съм абсолютно сигурен, че никога не го е чел.“

Подобна шега, разбира се, може да си направи само Фокнър, въпреки че иронията е признак за самочувствие на американския писател. Мелвил е типичен представител на американския художествен светоглед. Дори в житейската му съдба има нещо твърде характерно. Мелвил е внук на шотландски лорд, син на състоятелен търговец. След безбурно детство започват неговите безкрайни скитания и смени на професии. Баща му се разорява и почива, когато Мелвил е на петнадесетгодишна възраст. Бъдещият писател е банков

писар, продавач в кожарски магазин, земеделски работник, учител, моряк. Както животът, така и книгите му са между призванието и принудата. В налагането на мощния му талант дори и върху „принудените“ творби има нещо Балзаковско. Честите му бягства всъщност са недоволство и бягство от Америка. По-точно търсене на Америка чрез подобен род бягство, в което няма авантюризма на ограничено-субективно недоволство. Това е бягство от социалната поквара: социален жест на пренебрежение към илюзорното време на „доброто съгласие“ в Америка и философски жест на ненавист към покварена цивилизация. Автобиографичният герой от „Моби Дик“ се казва Исмаил (на англ. Ишмиъл) и както ни съветва самият автор, името идва от библията, където пише: „Той ще бъде между хората като див осел, ръцете му ще бъдат против всички, ръцете на всички ще бъдат против него.“

Затова иронията и сатирата са неделим спътник на творчеството на Мелвил, а самотните гневни, иронични и борещи се герои — основен персонаж. Самотата, психическата драма и непримиримото разминаване с обществения порядък са устойчив белег на американската проза, намерил още при Мелвил блестящото си отражение. Енергията на непримирението с обществото е равна на енергията на мечтата. Както сполучливо се изрази един английски критик, това е литература на мечтата. За литература и народ без традиция нещо подобно е съвсем нормално да се предположи. Споменатият английски критик, автор на находчиви типологически съпоставки между американската и английската литература, пише: „Американската литература винаги е изобилствувала със символичност, а за Англия това не е характерно. Алегорията и символичността не случайно са така близки на духовния свят на американеца: та те са част от пуританското наследство... Зад всичко това стои едно: в символическите термини се увековечава вътрешната драма на самотния човек. Американската литература преболя от символичност не на един определен етап от своето развитие, тя и до днес често е такава: Фокнър — в неговите произведения е трудно да се отдели алегорията от символа; Карсън Маккълърз, младите романисти да речем, Фланъри О'Конър“ (с. 30).

Моряшките скитания на Херман Мелвил бяха един символ и родената от тях литература не може да не бъде символ. В различните

книги символите му имат различен смисъл. „Тайпи“ не може да се сравнява с „Моби Дик“ — различават се не само ситуационно, но и по замисъл и идеен мащаб.

Продължението на „Тайпи“, романът „Ому“, се радва на същия успех. Той носи на писателя висшата похвала — Дефо на Америка. Той е продължение не само сюжетно, а и идейно. Контрастите тук са повече от очевидни, защото са по-преки и разкриват резултатите от колонизирането. Третата книга на Мелвил „Марди“ е съвсем различна от предишните, макар да е пак „скитническа“, макар да е вид бягство с неизменния му сатирически елемент. Съветската критичка М.Н.Боброва^[1] писа по този повод: „Марди е умозрителна и абстрактна; в нея всичко е построено върху условно-алегорични образи и ситуации.“

С основание почти всички критици виждат в тези книги предистория на „Моби Дик“, та за това и ние се спираме на тях. И повърхностното наблюдение ще ни убеди, че „Моби Дик“ е съчетание на екзотиката на „Тайпи“ и фантастичността и философската символичност на „Марди“; че тя е обобщение на многобройни впечатления, но и на трескави мисловни драми на автора, на визуални срещи със света, но и на интелектуално и художествено дирене. Подготвяйки третата си книга. Мелвил пътува до Европа (в Англия), където се запознава с писатели и философи и проявява голям интерес към Хегел, Кант и Шопенхауер.

За да създаде такова типично американско символично произведение като „Моби Дик“, нужно е повече от разказно дарование, богата впечатлителност и опит. Нужен е и другият велик дар на природата да се премисли огромният опит, да се съизмери първичната му стихия с понятия от друг разред, да се внушат идеи по-мащабни от емпиричните възможности на сюжета. „В главата ми бродиха важни за мен мисли, когато пишех тази работа и това наложи върху структурата на книгата печата на алегоризъм.“ Така пише авторът в едно писмо. Да прибавим и признанието му, че „Моби Дик“ е замислен като китоловна повест, а преустройството става след прочитането на „Изгубения рай“ на Милтън през лятото на 1850 година. Не зная какъв е бил първоначалният сюжет, но в този си вид той е антикитоловен. Положително никой моряк, който е слушал страхотии за Моби Дик, който и по време на плаването се убеждава в тях, който е поведен

срещу него от капитан с един крак, останал в бездънната паст на кита, не би се втурнал подире му. С настоящия сюжет китоловната повест не би имала повече от 200 страници и от тяхното гледище Ахав би изглеждал един умопобъркан човек. В тези седемстотни страници Ахав е съвсем, съвсем друг. Това е образ извън (над) представата ни за човека, дори и за героичната натура. Тъкмо защото е многообхватен, но съвсем реален и конкретен, капитанът е голямо обобщение: приблизително като онези символични обобщения на човешката идея за света, каквито са митологическите герои, Фауст на немската легенда и на Гьоте, Манфред на Байрон, все олицетворения на недоволство и величие, което се нарича съперничество с бога. В писмо до своя приятел, големия американски писател Натаниел Хоторн, Мелвил твърди, че в романа му има „отблясъци на адски огън“.

Той идва от съперничеството с бога. Това е двубоят, събрал сякаш вековната енергия на човека и природата — между Ахав и неговия екипаж и Моби Дик. Въпросът е алтернативен — два ярки полюса, две същности, два символа са изправени един срещу друг!

Два символа, но какви? Те изразяват необятни същности. Човекът срещу злото? Би могло и така да бъде, стига да забравим, че и Ахав, и Моби Дик са нещо много повече като художествена субстанция. Устрелен до себеотказ от фанатичната си цел, капитан Ахав не знае пречка за осъществяването ѝ. Не го възпират нито обикновените човешки радости, една от които е спането, нито родителското чувство на застаряващия баща, нито изпитаното вече безсилие пред звяра, нито сантимента на всекидневното човешко битие. Неговият кораб „Пекод“ се носи по безбрежните вълни на океана (символизиращи безкрайния и безспирен човешки живот), изправен пред риска да срещне всеки миг неவிжданото туловище и жестокост на кита. Моби Дик като зло? Същият съмнително положителен отговор...

Ахав, както загатнахме, е отглас на митологически представи, на дуалистично схващане за съперничеството на дявола с бога. Когато човек повярва в собствените си сили и не се чувства така угнетен от природата и нейните могъщи сили, тогава митът оживява по интересен начин: човек се идентифицира не с бога, а с дявола и се стреми да съпърничи на оня, с когото се е идентифицирал — бога.

Не случайно Хоторн е учител на Мелвил. Той изрази една мисъл, която е добре залегнала в съзнанието на Мелвил и към чието образно-мащабно възплъщение той има слабост: „Човешкото сърце може да бъде сравнено с пещера — мрак и ужас лежат в дълбината. Но още по-дълбоко все пак е вечната красота.“

В Ахав тези два полюса безспорно се съдържат. У него ни отблъсква прекомерният фанатизъм, но ни омайва величието на мисълта, дръзновението на порива, на личността в цялост.

По същия начин и Моби Дик не е олицетворение само на една същност. Белия кит не е злото или поне не е само злото. Като подобна същност той изплува предимно в размислите и състоянията на капитан Ахав: „Белия кит плува пред него като възплотена идея-фикс на ония коварни сили, които разяждат някои дълбоко чувствителни хора, оставяйки ги най-после с половин сърце и половин бял дроб. Това неуловимо предвечно коварство, в чиято власт и съвременните християни дори продават половината вселена, а древните офити са почитали в своите ваяния дявола, Ахав не се унизи да боготвори като тях; не сливайки безумно представата си за него с образа на Белия кит, реши, макар и осакатен, да се бори с него. Всичко, което влудява и измъчва; всичко, което разбърква мътилката на нещата; всяка истина, примесена с коварство; всичко, което превива мишците и изсушава ума; всички неуловими демонични прояви на живота и мисълта; всяко зло се възплътяваше за обезумелия Ахав и можеше да се нападне в лицето на Моби Дик. Той струпваше върху бялата гърбица на кита сбора от общата ярост и омраза, изпитани от целия човешки род от Адам до наши дни; и възпламеняваше гърдите си като портира със заряда на горещото си сърце.“

Необикновените сюжети още не са гаранция за мащабни творби. Това е букварна истина. Магията на „Моби Дик“ е в неговата композиция, в неговата, както се помъчихме да се изразим, антикитоловност, в удивителното съчетаване на най-дребните подробности на китоловния бит и занаят с висините на мисълта. Вътрешният патос на романа много често се възправя срещу фабулната логика, която спокойно, сама по себе си, би могла да се реализира на 150–200 страници. Един човек със своя екипаж тръгва срещу непобедимия титан на природата и всички загиват. Това е приблизителната фабулна логика. Философската логика на

композицията е съвсем друга — както е било и както ще бъде, човек ще се възпроявля срещу злото, независимо какво е то, ще търси красотата, независимо каква е тя, ще се изравнява с „бога“ като идея и мечта за необятното, а това, че изживява трагедии, не е най-страшното. Истинската му трагедия е, ако той се откаже от това. Ахав и екипажът му загиват, но не се отказват от целта. Библейският притчов символ на Ноевия ковчег е експлоатиран гениално. „Драмата завърши — казва се в епилога. — Защо трябва някой да излезе пак на сцената? Защото един все пак остана жив.“ Та по този повод се сещаме за оня писател, който често обичаше да цитира Мелвил. В знаменитата си реч при получаване на Нобелова премия Фокнър каза: „Отказвам се да приема края на човека. Нищо по-лесно от това да кажем, че човек е безсмъртен само защото би изтърпял всичко; че когато в последната огненочервена и умираща вечер отекне последният звън на страшния съд и замре в последния непотребен камък, че дори и тогава ще се извиси още един звук: неговият немощен, но неизтощим глас. Отказвам да приема това. Аз вярвам, че човек няма просто да издържи.

Той ще надделее. Той е безсмъртен не защото единствен сред другите създания има неизтощим глас, а защото има душа, дух, който е способен на издръжливост, състрадание и саможертва.“^[2]

Магията на романа на Мелвил, нейният мощен композиционен механизъм е в стремежа на писателя към всеобщност (не само обобщеност) на изразяването. Това значи към всевременност, всепространственост, всечовечност. Да погледнем първо външните факти. Корабът прави едва ли не околосветско пътешествие по дирите на Белия кит. Екипажът му е невероятно пъстроцветен: има представители на бялата, черната и жълтата раса, от много страни и народи; герои, прокълнати от съдбата, но незагубили шанса си за собствено проклетие над онова, което ги гнети. „Почти всички моряци на Пекод бяха островитяни, а освен това, както ги нарекох аз, и усамотяни, непризнаващи общочовешкия континент и затворени всеки в свой материк. И все пак какъв отбор бяха тия усамотяни, федерирани върху един кил! Анахарзис Клоцова депутация от всички морски острови и от всички краища на света, придружаващи на Пекод стария Ахав, за да изложат тъжбата на света пред съда, от който малцина от тях се завръщат.“ Моби Дик е бял кит и не само неговата единственост в рода го прави красив, но и всеобхватността на белия цвят (в романа

има отделна глава по този въпрос). Многобройните описания на китовете, на техните видове, действия, предназначения в цивилизацията, история и пр. са символи на едно величие, без което сякаш светът не би съществувал. Alegориите на романа се простират до древни времена. Моби Дик е може би наследникът на кита на Йона. Многобройните позовавания на Библията, на старинни предания и легенди, на езически и християнски вярвания и обичаи разширяват временния обем на художествените представи. Със същата цел авторът не пропуска алюзията за някакво смъртно влечение на човека към водата, към морето — праисторическо по същина наследство от исконен произход.

Всичко това създава от единичните образи вместилища на много понятия и представи, на древни отгласи в съвременното, на абстрактна мисъл в конкретното и на завидна конкретност (пластичност) на абстракциите. Удивително е, че този роман, изобилстващ с толкова битови и занаятни описания, с толкова подробности, не звучи никъде досадно. Функцията на тези безкрайни сякаш подробности е, колкото и парадоксално да е, да се излезе от тях, да им се влее друг живот, друга идея. Затова и толкова непринудени са философските извисявания в края на почти всяка глава, а и не само там. Примери не е нужно да се дават, те са на всяка крачка.

Това са лесно забележими похвати. На техния принцип са и честите съчетания на разнородни понятия: по същество един принцип на романтичната литература, използван масово, но рядко с такава дълбочина и съвършенство, както е в този роман. Конкретен факт и изненадващ извод — това е сякаш ритъмът на произведението. „Докато той се занимаваше с това, тежката металическа лампа, окачена на верига над главата му се люшкаташе според движението на кораба и хвърляше непрестанно светлини и сенки върху набръчканото му чело; сякаш докато сам той чертаеше линии и пътища по измачканите карти, някакъв невидим молив също чертаеше линии и пътища по дълбоко набраздената карта на неговото чело.“ „А колко благородно се възвисява представата ни за могъщото мъгляво чудовище, когато го наблюдаваме да плува тържествено в спокойно тропическо море, с огромна добродушна глава, засенчена с балдахин от пара, породен от несподеляни съзерцания; самата пара пък, както ще видите понякога, е озарена от дъга, сякаш самите небеса са сложили печат върху мислите

му. Защото виждате ли, дъгите не се появяват в чистия въздух, те озаряват само парата. Така през гъстата омара на тъмните съмнения в съзнанието ми излитат от време на време божествени прозрения, озарявайки с небесен лъч моята мъгла. И аз благодаря богу за това; защото всички се съмняват; мнозина отричат; но малцина са тези, които едновременно със съмненията и отричанията имат и прозрения. Съмнение във всичко земно и прозрение за някои небесни неща — това съчетание не прави човека нито вярващ, нито невярващ; не му дава възможност да гледа еднакво и на вярващите и на невярващите.“

Изводът ни, без да е оригинален сред многочислените писания за творбата, е неизбежен. Това е повествование романтично-хиперболично, със силна концентрация на изразните средства, доведени до гротеска. Хиперболично-гротескното в романа се дължи най-вече на трагичността на сюжета. Авторът е постигнал великолепно композиция на трагичния мотив в тази виталност и жизнерадостност на ситуациите, в това светло напрежение на волята и мечтите, в тази скептично-вярваща мисъл, в тази неконвенционалност на представите. Би могло да се напише отделна студия само върху средствата на грацията на трагичния мотив. Това става най-често на основата на обикнатия от автора принцип на контраста. Охлаждането на едно приповдигнато настроение например идва не брутално. Понякога то е просто ироничен преход от един полюс в друг, от едно състояние в друго — един от любимите похвати на американския романтизъм (на Ф.Купър, Н.Хоторн и особено на Е.А.По).

„Дребни морски птици закръжиха с писъци над зиналия водовъртеж; гневна бяла пана се блъсна о стръмните му стени; после всичко стихна и необятният саван на морето се залюшка полека, както се е олюлявал и преди пет хиляди години.“ Историята е приключила, сякаш нищо не е било, сякаш след миг ще се появи от дъното на океана или далеч от хоризонта нов Ахав, за да открие нова страница на познатия, познат и неизтощим човешки стремеж към непознатото, непонятното, могъщото, красивото.

[1] М.Н.Боброва, Романтизм в американской литературе XIX в. ↑

[2] Уилям Фокнър, Избрани разкази, „Хр. Г. Дапов“, Пл., с. 5. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.